

חידוש חגיגות נבי מוסא: סיבה למסיבה

ירון עובדיה

חג נבי מוסא מתקיים מדי שנה באפריל באתר (מקאם) נבי מוסא שליד יריחו. זוהי מסורת שהתחילה לפחות במאה ה־13, אך בניגוד לחגי האסלאם האחרים, חג נבי מוסא הוא דוגמה לשילוב פוליטיקה ודת והעצמת רגשות לאומיים באמצעות כינוס דתי. במאמר זה נתחקה אחר שורשי חג נבי מוסא, נכיר את אתר נבי מוסא ונראה כיצד העלייה לרגל משנה את אופייה שלוש פעמים: מחג פוליטי אנטי נוצרי לחג לאומי פלסטיני ולהתכנסות של סופים.

איור 1: אתר נבי מוסא בתצלום אוויר. צילום: ירון עובדיה

משה במסורת האסלאם

הנביא משה (נבי מוסא) מוזכר מספר רב של פעמים בקוראן ובספרות האסלאם. משה הוא אחד הנביאים החשובים ותוארו אינו רק נביא אלא גם רסול (رسول) – מי שהביא מסר/טקסט מאללה עבור האנושות. בפרשה מס' 7 בקוראן, "פרשת ממרום החומה" (סורת אלאעראף) מוזכר משה כנביא אותו בחר אללה: "נועדנו עם משה שלושים יום, והוספנו עשרה עליהם, וכך מלאו ארבעים יום להיוועדותו עם ריבונו... כאשר בא משה במועד שקבענו, וריבונו

דיבר עמו, אמר, ריבוני, הראני ואתבונן בך. אמר, לא תוכל לראותני, ואולם הבט אל ההר... אמר, משה, אני בחרתיך להיות מעל האנשים בשולחי אותך ובדברי אליך..."

בפרשה מס' 4 בקוראן, "פרשת הנשים" (סורת אלנסאא), נאמר ש"עם משה דיבר אלוהים פנים אל פנים" (وكلّم الله موسى تكليماً); ובפרשה מס' 2, "פרשת הפרה" (סורת אלבקה) מזכרת השליחות: "נועדנו עם משה ארבעים יום, ואז עשיתם את העגל בהיעדרו והייתם בני עוולה. אחר מחלנו לכם למען תכירו טובה. נתנו למשה את הספר ואת הפורקאן למען תישירו לכת".

בספרות החדית', אמרותיו של הנביא, מוזכר הנביא משה פעמים רבות, ואביא כאן שתי דוגמאות. לאחר ההתגלות הראשונה, הנביא מוחמד היה נסער ואשתו ניסתה לעזור לו. היא לקחה אותו אל בן דודה המשכיל, מוחמד סיפר לו על ההתגלות ובן הדוד הכיר את הדברים ואמר לו "זה החוק העליון שאלוהים גילה למשה..." (קופולוביץ 2011: 66). בחדית' נוסף מספר הנביא מוחמד למאמיניו שהוא עבר בדרך למסגד אלאקצא מעל קברו של משה הנמצא ליד הגבעה האדומה (مَرَزَتْ عَلَى مُوسَى لَيْلَةَ أُشْرِي بِي، عِنْدَ الْكَيْتِبِ الْأَحْمَرِ) (كتاب الفضائل)¹.

חדית' זה מסביר ולו במעט את מיקומו של קברו של משה: אתר נבי מוסא נמצא בצפון מדבר יהודה במקום בו נחשפת תצורת חתרורים. תצורה זו מורכבת מסלע מותמר שצבעו אדמדם, ועל כן המרחב נושא שמות הקשורים לצבע האדום: מעלה אדומים, כפר אדומים וכו' (אידלמן ואנמר 2014).

מבנה האתר

אתר נבי מוסא נבנה בשלבים מאז המאה ה-13. ככל הנראה המבנה הראשון שנבנה היה החדר ובו ציון קברו של משה, וכיום זהו המבנה בעל הכיפה הגדולה ביותר (איורים 2 ו-3). בהמשך התקופה הממלוכית והעת'מאנית, עם התגברות העלייה לרגל למקום, נוסף המסגד הצמוד לקבר ולאחר מכן נוסף מסביב הח'אן. בכניסה לאתר חצר גדולה ורצפת הרחבה מהווה תקרה לבור מים גדול. מסביב חדרים בשתי קומות, ובסך הכול יש באתר כ-50 חדרים (איור 1). זהו מבנה קלאסי של ח'אן מימי הביניים, אך היות שקברו של משה נמצא במקום, התפתח מסביב לאתר בית קברות (اشقر، مقام).

חג נבי מוסא

כבר בסוף המאה ה-12 או בראשית המאה ה-13 כותב משכיל בשם אלהרווי ספר בשם: הנחיות להכרת יעדי העלייה לרגל. בספר זה הוא מזכיר את יריחו ואומר כך: "ריחא [יריחו]: כפר ובו קבר שיש אומרים שהוא קברו של משה בן עמרם..." (טל 2014: 112). המסורת מספרת שיוזם חג נבי מוסא הוא צלאח א'דין, אך על כך אין מספיק מקורות (العسلي، موسم), לעומת זאת, אין ספק שראשיתו של המתחם נבנה בתקופתו של הסולטאן הממלוכי ביברס, באמצע המאה ה-13. סולטאן זה בנה את האולם בו נמצאת כיום המצבה מעל קברו של משה, ובכניסה למבנה הקבר שלט הקדשה:

איור 2: ציון קברו של משה בנבי מוסא. צילום: ירון עובדיה

”בשם אללה הרחמן והרחום... ציווה לבנות אתר קדוש זה על קברו של משה, דוברו של האל... אדוננו הסולטאן... סולטאן האסלאם והמוסלמים, אדון המלכים והסולטאנים, כובש ערי המבצר, הבלתי נכנע לצלבנים ולמונגולים, משחרר המצודות מידי הכופרים, יורש המלוכה, סולטאן הערבים, הפרסים והתורכים, אלכסנדר [מוקדון] של זמנו... מלך שני הימים, מלך שני כיווני התפילה, משרת שני המקומות הקדושים... אבו אלפתאח ביברס... בשנת 668 להג'רה (1270-69)...”

ביברס לקח, למיטב ידיעתו, מסורת קיימת והפך אותה למוחשית בעזרת בניית הכיפה מעל קברו של שמה. אך לא הסתפק בכך וייסד חג לכבודו של הנביא משה – חג נבי מוסא (العسلي, 1990)², חג אותו מציינים כל שנה באביב (Cohen 2006)³.

חג נבי מוסא המתקיים באביב נועד להוות מוקד עלייה לרגל מוסלמי כהתרסה לעלייה לרגל הנוצרית בפסחא. לאורך שנים ארוכות נהגו עולי רגל נוצרים לעלות לרגל לירושלים בשבוע הפסחא ובימים אלו ירדו לטבול בירדן. על הדרך היורדת מירושלים אל

הירדן נבנה אתר נבי מוסא וכך יכלו המוני המוסלמים להראות לנוצרים מי בעל הבית, מי השליט ואולי אף לפגוע בהם בדרכם. אתר נבי מוסא אינו היחיד שנבנה בתקופה הממלוכית כהתרסה נגד הנוצרים. אתר סידנא עלי נבנה ליד המצודה הצלבנית אפולוניה, אתר נבי רובין נבנה לא הרחק מהאתר הצלבני יבנהיים ודוגמאות כאלו נוספות נוכל לראות גם בבית גוברין, באשקלון ובעכו. סיבה נוספת לבנייתם של האתרים בידי הממלוכים הייתה ”אסלום” נוף הארץ והאצת תהליכי אסלאמיזציה של המרחב. לאחר תקופה צלבנית ארוכה רצו השליטים החדשים, שאינם ממוצא ערבי, להראות את נאמנותם לאסלאם ולהטביע חותם דתי בארץ. בניית מבני דת ואכלוסם בסופים הייתה אחת הדרכים להראות את הנוכחות המוסלמית ברחבי הארץ (דרורי 1992: 1-8).

חג נבי מוסא, אם כך, נוצר כחג פוליטי במסווה דתי. עולי הרגל הגיעו לשבוע בתקופת האביב, חגגו, התפללו, עשו עסקאות, קנו ומכרו, כאשר משרד ההקדשים, הווקף, משלם את מזונם (اشقر, 2015).⁴ זוהי דוגמה כיצד הדת הופכת להיות בשירות הפוליטיקה. בתקופה העות'מאנית החגיגות היו מצומצמות ומעטים הגיעו אליהן. והתגברות החגיגות החלה במחצית השנייה של המאה ה-19, עם התגברות העלייה לרגל הנוצרית לארץ ישראל

איור 3: ציון קברו של משה ועליו פרוכת עם פסוק מהקוראן. צילום: ירון עובדיה

והתגברות זרם הצליינים היורדים ועולים בדרך שבין ירושלים לבין אתר הטבילה בירדן (נמר, 1990).

באמצע המאה ה־19 הגיע למקום ארמטה פיירוטי ושמע את האגדה בדבר מותו של משה. לדבריו, הערבים מספרים שמשה האריך ימים וידע שעם מותו יחטאו בני ישראל, ולכן לא התקרב לאזור בו יש קברים. יום אחד, כאשר טייל ממערב לירדן ראה ארבעה אנשים חוצבים בסלע. השמש קפחה וצל לא היה, ומשה נכנס לכוך ואחד האנשים הגיש לו תפוח. משה נרדם מיד בתרדמת נצח והאנשים, שלא היו אלא מלאכים, קברוהו בכוך (פיירוטי 1987: 52–53). באותה התקופה הסתובב באזור הכומר טריסטרם, וגם הוא מתאר עלייה לרגל דתית עם דגש דרווישי־סופי:

ב־27 באפריל יצאתי בדרך לבית עניה... הדרך המתה מעולי רגל מוסלמים, שחזרו מביקורם השנתי במה שמכונה "קבר משה" (נבי מוסה). פגשנו כמה דרווישים קדושים מאוד, הניכרים רק בבלואיהם ובזוהמתם; הם הלכו חשופי ראש, ורקדו בדרכם בהתלהבות. כל אחד מהם היה מלווה פמליה מהודרת, שנשאה מאחוריו דגלי משי ירוקים ואדומים, רקומים פסוקי קוראן... (טריסטרם 1981: 386–387).

הפיכת חג נבי מוסא לחג לאומי

ריכוז אנשים מאזורים שונים יכול להפוך בנקל למרכז של הטפה והסתה. אנו מכירים זאת ממקומות רבים בעולם האסלאם (וגם בדתות אחרות) וגם נבי מוסא הפך עם התפתחות הסכסוך הישראלי־ערבי למוקד כזה. אם בתחילה היה נבי מוסא אתר שנועד למחות כנגד הנוצרים, הרי שמראשית המאה ה־20 הפך האתר להיות מרכז אנטי־ציוני.

רמז ראשון לבאות ניתן כבר ב־1919 ואחת העדויות המעניינות על חגיגות נבי מוסא נמצאות ביומניו של איש החינוך הערבי־נוצרי החשוב ח'ליל אלסכאכני. באפריל 1919

כתב סכאכיני את התרשמותו מחג נבי מוסא, ואת זאת הוא עשה לא כמשתתף (שהרי הוא נוצרי) אלא כצופה, המעורב בחברה הפלסטינית, אך לא בדת האסלאם:

פעמים רבות בחיי צפיתי בחגיגות [נבי מוסא] האלה, אבל מעולם לא צפיתי בהן מן הבחינה הרעיונית כפי שעשיתי זאת הפעם, ואין רע אם אציין כמה מהערותי והתרשמויותי, ולו בקצרה:

1. חג נבי מוסא בירושלים הוא חג פוליטי ולא דתי. בעונה הזאת הנוצרים מכל ארצות תבל באים בהמוניהם לירושלים. ואשר על כן, כורח הפוליטיקה הוא שגם למוסלמים יהיה חג בירושלים, אשר יחול גם כן בעונה הזו והם יבואו אליה בהמוניהם מכל הארצות השכנות, שבט אחר שבט, שיירה אחר שיירה, על דגליהם ונשקם, כמו היו הולכים למלחמה. יהא מספרם אשר יהא, מנהלת ההקדשים של נבי מוסא מגישה להם את מזונם מיום שהם יורדים אל נבי מוסא, ליד יריחו, ועד שהם חוזרים. והממשלה נוטלת חלק בחגיגות האלה ומציבה תותח... לכבד את דגל הנביא כאשר הוא מונף ומורד, והיא מקיפה את השיירה בחיילים ופרשים. כך היה מפני שהם פחדו שהנוצרים יבואו במסווה של עולי רגל ותיירים וייקחו את הארץ...

2. מי שמשווה את חגי האומה היהודית וחגי האומה הערבית, ימצא הבדל גדול: היהודים בוכים ומקוננים בחגיהם, מפני שרוב חגיהם נקבעו כימי זיכרון לאסונות שפקדו אותם; ואילו המוסלמים – חגיהם נלהבים, והם מזמרים בהם זמירות נלהבות, מניפים דגלים וצועדים שיירות שיירות. לכן, היהודי יוצא מן החג שלו וחושיו קהים, נפשו דוויה, והוא כאוב ודאוב; והמוסלמי יוצא מן החג שלו ולבו מלא התלהבות ומרץ. אומה אשר חגיה הם אך בכי – אין לה עתיד (שילה 2007: 125–126).

איור 4: חדר הקבלה של משפחת חוסייני. צילום: ירון עובדיה

החגיגות היו דתיות במהותן לאורך השנים ונראה שלקראת סוף המאה ה־19 הפכו להיות יותר ויותר פוליטיות. החגיגות החלו להיות כלי בידי השלטון ובידי המשפחות החשובות כגון משפחת חוסייני להוכיח עוצמה פוליטית הן ביחסים הפנים־ערביים, הן כלפי המעצמות הנוצריות והיהודים (איור 4). עם התגברות הסכסוך הישראלי־ערבי הפך אתר נבי מוסא למרכז הסתה ולאומיות פלסטינית בראשותו של

חאג' אמין אלחוסייני ולאחר מכן בידי אחרים, שניצלו את ההתכנסות ההמונית להסתה ולשלהוב (פורת 1971: 79-80).

הדמות המרכזית בחגיגות נבי מוסא היה המופתי של ירושלים. עם היבחרו של חאג' אמין אלחוסייני לתפקיד זה, החלו החגיגות לקבל אופי פוליטי ביותר, ואירועי נבי מוסא באביב שנת 1920 היו הראשונים שהחלו מסע הסתה שבעקבותיו באה פגיעה ביהודים. הפרעות של שנת 1920 יצאו מנבי מוסא לירושלים ושם נפגעו יהודים רבים. 5 יהודים נרצחו ומעל 200 נפצעו. בראש המסיתים עמדו עארף אלעארף וחאג' אמין אלחוסייני (אל פלג 1990: 11-12). הדו"ח הבריטי שפורסם בעקבות האירועים (דו"ח פלין) מדגיש את חשיבות הפרובוקאטורים, שהיו נוכחים בחגיגות. בסעיפים 46 ו-50 בדו"ח כתוב כך:

It is not denied by General Bols that he and his officials had ample warning of the extreme danger which threatened and though Colonel Storrs inclines to consider the actual danger at the Nebi Musa Festival

There is certainly evidence that an indefinite presentiment existed among the people that an attack might be made on the Jews at some time during that festival (Palin Report, 1920).⁵

פורת מדגיש את חשיבות החגיגות לתנועה הלאומית במילים הבאות:

חשוב לא פחות היה טיפוח חגיגות אל-נבי מוסא בירושלים. מאורע זה, שהיה חוזר ונשנה מדי שנה סמוך לתאריך חג הפסחא היווני-אורתודוכסי, הפך ביוזמתו והמרצתו של מופתי ירושלים לחגיגה לאומית גדולה. כיוון שמופתי ירושלים היה ע"פ המסורת הדמות המרכזית בניהול החגיגות, הרי בעצם קיומן, ולא כל שכן ע"י טיפוחן והאדרת חשיבותן, הן נעשו להפגנת מעמדו וחשיבותו של מופתי ירושלים (פורת 1971: 79-80).

לאחר מכן שימש האתר הן לפגישות של ראשי התנועה הלאומית הפלסטינית הן להסתה כנגד התנועה הציונית. החגיגות הפכו להיות יותר ויותר פוליטיות וכלכליות, ופחות דתיות ומסורתיות. לאחר 1921 החלו הבריטים לפקח על החגיגות ולאורך תקופת המנדט חשיבותו של האתר ירדה.

האתר כיום, מפוליטיקה למיסטיקה

החגיגה האחרונה נערכה באתר בשנת 1947. מספר ימים לפני החגיגות של 1948 נהרג בקסטל עבד אלקאדר אלחוסייני ואבל כבד ירד על החברה הפלסטינית במרחב ירושלים. באותה שנה לא נערכו חגיגות ובשנים שלאחר מכן, בתקופה בה האתר היה תחת שלטון ירדן, ישבה בו יחידת צבאית ירדנית ולא נערכו חגיגות כלל (Marrar 1998).

בשנת 1967 עבר האתר לשליטת מדינת ישראל עד שנת 1995, ובעקבות חתימה על הסכם הביניים (אוסלו ב') האתר עבר להנהלת משרד ההקדשים של הרשות הפלסטינית. בהסכם זה שנחתם בספטמבר 1995, הוגדר אתר נבי מוסא כחלק משטח A באחזקת משרד ההקדשים של מחוז יריחו. בפסקה 35, תחת הכותרת "אתרי קודש" נאמר כך:

The holy site of Nebi Musa shall be under the auspices of the Palestinian side for religious purposes (Ministry of Foreign Affairs, 1995, p. 165).

מאז יושב פקיד של משרד ההקדשים ומנהל את האתר, דואג לתחזוקתו ויחד איתו שני בדווים שמחזיקים מעין דוכן מזכרות ומוכרים שתייה חמה וקרה למבקרים. האתר נמצא כיום במצב סביר הודות ל"כפר" קטן לגמילה מסמים ובו ערבים ישראלים ופלסטינים מהשטחים הדואגים לאתר. חידוש החגיגות החל ב-14 לאפריל 1995 על ידי הוועד הסופי המוסלמי של ירושלים, וסופים רבים הגיעו לחוגג, לרקוד ולהתפלל באתר באותו יום שישי של חידוש החגיגות (Marrar

(1998).

איור 5: חגיגות נבי מוסא. צילום: ירון עובדיה

בעשר השנים האחרונות חזרה גם הפעילות סביב חגיגות נבי מוסא. יותר ויותר אנשים מגיעים להשתתף בחגיגות שמתקיימות במקביל לפסחא הנוצרי ואורכות שנים-שלושה סופי שבוע, אך האירועים העיקריים מתקיימים בימי ו'. משרד ההקדשים מעודד הגעת אנשים כדי להראות זיקה למקום ובעלות עליו, אך כיום אין לחגיגות אופי פוליטי, אלא יותר מיסטי-סופי. ביום שישי הראשון לחגיגות באים ההמונים ובסופי השבוע השני והשלישי מגיעים מעטים. לדוגמה, בחגיגות נבי מוסא באפריל 2014 השתתפו ביום שישי הראשון מעל 5,000 איש. זהו קרנבל הכולל שוק, מוסיקה, ריקודי סופים, תהלוכות ותפילות חגיגיות (איורים 5 ו-6).

בסביבות השעה 10:00 בבוקר מתחילות החגיגות, אם כי

שוק ססגוני של אוכל, שתייה ומזכרות נפרש מוקדם יותר. תהלוכה של הצופים הערבים עולה עם דגלים לתוך המתחם (ראה תמונה), בליווי כלי נגינה ואחריהם נכנסים סופים ממסדרים שונים, בעיקר מאזור ירושלים וחברון. הם רוקדים, מנגנים, מזמרים בתוך המסגד ובחצר, ומתחלפים ביניהם בתפקידים השונים. החגיגות ממשיכות עד תפילת הצהרים, אז נכנסים הגברים אל המסגד, והנשים והילדים ממתנים בחוץ. אלו שנשארים עד לאחר הדרשה והתפילה זוכים לקבל ארוחה חמה שאותה מממן משרד ההקדשים של יריחו.

מאז שהאתר נמצא בידי הרשות הפלסטינית מתחדשות החגיגות וישנו מעבר, כאמור, לכיוון המיסטי ופחות לכיוון הפוליטי שלהן. התהליך הוא הדרגתי ולדוגמה בשנת 2000 נערכו

איור 6: נערה לאחר ביקור בפינת החינה בנבי מוסא במהלך החגיגות. צילום: ירון עובדיה

איור 7: שלט בודד מהחגיגות של 2017 ובו אמירה פוליטית: שנת ההתנגדות להתנחלויות. צילום: ירון עובדיה

חגיגות גדולות ובהן נישאו נאומים פוליטיים ולא רק דתיים. שנה זו הייתה חגיגת במיוחד ורבים הגיעו ליום השישי הראשון של החג. ביום זה נוצלה הבמה ופוליטיקאים פלסטינים רבים באו לנאום, להשתתף ולהיראות.

אחד הנואמים היה סאמי מוסלם, המנהל הכללי של לשכת ערפאת ביריחו. הוא דיבר גם בשם לשכתו, גם בשם לשכת התיירות באזור וגם בשם משרד ההקדשים ביריחו. בראשית דבריו ציין מוסלם שבשנה זו היו ביקורים של משפחות רבות שבאו לברך את הישות הפלסטינית החדשה והוסיף ש"אנו בטוחים ששנה זו תהיה שנת מדינת פלסטין, שנת נסיגת הכיבוש הישראלי מהאדמות הפלסטיניות... שנת העצמאות והחרות והקמת מדינת פלסטין עצמאית ובירתה ירושלים". בהמשך קשר הדובר בין צלאח א'דין וביברס לבין ערפאת ומראה

את הקשר בין שלושתם בשמירה על אדמות פלסטין ומזכיר בסוף את השהידים שהקריבו את חייהם למען פלסטין. נואם נוסף היה אבראהים קנדלפת ש"שכח" מעט את המורשת של המקום ואמר בראשית דבריו ש"חג נבי מוסא, עליו השלום, הוא מורשת אסלאמית-נוצרית-ערבית-פלסטינית". הוא המשיך בנאומו והזכיר שחודש אפריל הוא חודש שבו זוכרים את עבד אלקאדר אלחוסייני ואת שאר הרוגי הקסטל, וכן את הטבח בדיר יאסין⁶ (קלטת 2000). נאומים אלו יוצאים מהכלל שאינם מעידים על

הכלל: מאז שנת 2000 אין כמעט מעורבות פוליטית והנאומים (כאשר מתקיימים) מרכזים בעניינים דתיים וחברתיים. בעשר השנים האחרונות ביקרתי באופן קבוע בחגיגות נבי מוסא המתקיימות באפריל, והעיסוק בפוליטיקה הולך ודועך (איור 7).

למרות המעבר של החגיגות לכיוון המיסטי והעממי, יש מי שמבקש להדגיש את הפוליטיקה וכמובן את הלאומיות. במאמר שפורסם באלג'זירה בתאריך ה-5 באפריל 2017 ישנה הדגשה למוטיב הלאומי וניסיון "להחזיר עטרה ליושנה" ולהעצים את נבי מוסא

כמוקד מאבק נגד מדינת ישראל. כותרת המאמר, המלווה בתמונות: "97 שנה להתעוררות תהלוכת נבי מוסא בירושלים". המאמר מדגיש את אירועי נבי מוסא של שנת 1920 כאינתיפאדה הראשונה ומספר שבאירועים הקריבו את חייהם ארבעה פלסטינים, נהרגו חמישה ציונים שהיגרו לפלסטין ונפצעו מאות משני הצדדים (استشهاد أربعة من الفلسطينيين ومقتل خمسة من الصهاينة المهاجرين إلى فلسطين وإصابة المئات من الطرفين).

סיכום

חג נבי מוסא מתקיים כל שנה באביב, במקביל לפסחא האורתודוקסי והאתר הופך למוקד עלייה לרגל של אלפים בתקופה זו. במהלך השנה מגיעים בודדים, בעיקר תיירים מוסלמים. בחג נבי מוסא מגיעים הבדווים מהאזור, אנשים מיריחו, ירושלים, בית לחם, חברון ושכם. בחגיגות 2017 פגשתי במקום משפחה מרמלה. בשיחה שהתפתחה איתם, הם כלל לא ידעו את תולדות חג נבי מוסא. בתשובה לשאלתי הם אמרו שהם באים פעמיים בשנה להתפלל במקום "כי יש לו סגולות להרבה דברים". הם הגיעו גם לחגיגות, בעיקר לתפילת יום שישי וכבילוי לילדים.

החג החל כחג פוליטי שמשמעותו התרסה כנגד הנוצרים; המשיך כחג פוליטי־לאומי פלסטיני במסגרת הסכסוך הישראלי־ערבי; והתחדש בימינו כחג דתי עם דגש מיסטי סופי.

נספח

ממשה ועד מוחמד

מילים: יורם טהרלב
לחן: נורית הירש

כמו ציפור על כנף הרוח
האדם דואה.
לב אוהב ולב פתוח
לא תמיד טועה.
אנו במדבר הנצח
כבר אלפי שנים,
אך מי שמקשיב שומע
קול פעמונים:

כמו תפילה נושנה
לא תשקוט הארץ ארבעים שנה
עד תשוב היונה.

ממשה ועד מוחמד
זאת הארץ לא רוחמה.
כמה נחכה עוד, כמה,
כמה אפשר?

כמה נחכה עוד, כמה?
 לעולם לא ננוחם עד
 בני משה ובני מוחמד
 יעלו בהר.
 לא אנעלה את הדלת,
 לא אנעל ליבי,
 כי עוד שמש התוחלת
 מחלחלת בי.
 וכינור אני שומע
 ושומע עוד,
 ופתאום אני יודע:
 לא הכל אבוד.

הערות

- 1 בתוך كتاب الفضائل، חדית' מס' 4386.
- 2 יש אומרים שצלאח א־דין ייסד את החג, אך על כך הדעות חלוקות. ראה למשל العسلي، موسم؛
 ראה גם תמרי 1979: 154–156.
- 3 בניגוד לחגי האסלאם, "הנוודים" לאורך עונות השנה ואינם קבועים בעונה מסוימת, עליות
 לרגל לקברי קדושים מוסלמים בארץ ישראל נעשות בעונה קבועה. נבי מוסא תמיד באביב, נבי
 רובין תמיד בקיץ וכו'. היות שמדובר במסורת עממית ולא בהלכה סדורה, אין צמידות ללוח
 השנה המוסלמי, אלא לחיי יום-יום של אנשי המקום העולים לרגל. ראה בין השאר: Cohen
 2006: 34–53.
- 4 בניית המקום על ידי ביברס לוותה בהקדשת שטחים כווקפים למימון הפעילות במקום. רוב
 שטחים אלו כבר אינם חלק מהמימון, ומשרד ההקדשים מממן את הפעילות. ראה: محمود سعيد
 إبراهيم اشقر (2015)، مقام وموسم النبي موسى عليه السلام في فلسطين، القدس، ص. 59-69. לשטר ההקדש המקורי
 של ביברס ראה كامل جميل العسلي (1990)، موسم النبي مويى في فلسطين، عمان، ص. 52-55.
- 5 http://ecf.org.il/media_items/1492
- 6 كلمات المشاركين في افتتاح موسم النبي موسى (عليه السلام) لعام 2000، اريحا.

רשימת מקורות

- הקוראן** 2005 (תרגום א' רובין). תל אביב.
- אידלמן ע' ואנמר ל' 2014. **אתרים גיאולוגיים בישראל**. ירושלים.
- אל-פלג צ' 1990. **המופתי הגדול**. תל אביב.
- דרורי י' 1992. רישום שלטון הממלוכים בתולדות הארץ. בתוך יוסף דרורי, עורך. **ארץ ישראל
 בתקופה הממלוכית**, ירושלים. עמודים 1–12.
- טל א' 2014. **ארץ ישראל במקורות ערביים מימי הביניים (634–1517)**, אסופת תרגומים. ירושלים.
- טריסטרם ה"ב 1981. **מסע בארץ ישראל, יומן 1863–1864**. ירושלים.

פורת י' 1971. צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית 1918–1929. ירושלים.
פיארוטי א' 1987. מנהגים ומסורות בארץ-ישראל. תל אביב.
קופלביץ ע' 2011. עולמו של הנביא מוחמד. ירושלים.
שילה ג 2007. כזה אני, רבותיי! מיומנו של ח'ליל אל-סכאכני. מבשרת ציון.
תמרי, ש' 1979. מקאם נבי מוסא שליד יריחו. קתדרה 11: 153–180.

Cohen A. "Al-Nabi Musa – an Ottoman festival (mawsim) resurrected?" in *Mamluks and Ottomans: Studies in honour of Michael Winter*, London.

Marrar N.M. 1998. *Maqam An-Nabi Musa, The Shrine of Prophet Moses, A Historical and Archaeological Study*, Jericho.

Israeli-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip, Washington D.C. September 28, 1995.

اشقر محمود سعيد ابراهيم 2015. مقام وموسم النبي موسى عليه السلام في فلسطين، القدس.
العسلي كامل جميل 1990. موسم النبي مويى في فلسطين، عمان.
نمر عباس 1990. مقام النبي موسى بين الامس واليوم، رام الله.
كلمات المشاركين في افتتاح موسم النبي موسى (عليه السلام) لعام 2000، اريحا.

